

5. *Листопад М. П.* Професійне самовизначення старшокласників // Психолого-педагогічний супровід профілізації освіти: теорія і практика. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (Полтава, 10–11 грудня 2008 р.) / За ред. В. Ф. Моргуна. — Полтава: Полтавський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти ім. М. В. Остроградського, 2008. — С. 20–21.

6. *Ляска О. П.* Теоретичний аналіз проблеми професійного самовизначення молоді // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету. Серія психологічні науки. Вип. 1. — 2008. — С. 90–93.

7. *Мосол Н. О.* Формування особистісної готовності старшокласників до вибору професії психолога: Дис... канд. наук: 19.00.07 — 2009.

8. *Пряжников Н. С.* Психология труда и человеческого достоинства / Н. С. Пряжников, Е. Ю. Пряжникова. [3-е изд.]. — М.: Академия, 2005. — 480 с.

9. Студент как субъект саморазвития и отношения к учебно-профессиональной деятельности / В. Г. Маралов, О. А. Воронина, Е. П. Киселева и др. / Под ред. В. Г. Маралова. — М.: Академический Проект; Мир, 2011. — 190 с.

10. *Таланчук П. М., Кольченко К. О., Нікуліна Г. Ф.* Супровід навчання студентів з особливими потребами в інтегрованому освітньому середовищі / навчально-методичний посібник. — К.: Соцінформ, 2004. — 128 с.

УДК 378.016:376-056.262

Є. А. Клопота,

кандидат психологічних наук, доцент

ПРОФЕСІЙНЕ СТАНОВЛЕННЯ ТА ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД ОСІБ З ГЛИБОКИМИ ПОРУШЕННЯМИ ЗОРУ

У статті аналізується професійне становлення молоді з порушеннями зору у вітчизняній та зарубіжній науці. Важливою умовою підвищення ефективності професійної діяльності незрячих та

слабкозорих осіб є психологічний супровід. Підкреслюється необхідність створення позитивного образу незрячої особистості в соціумі для успішного працевлаштування, за допомогою соціальної реклами та інших заходів.

Ключові слова: незрячі, слабкозорі, психологічний супровід, позитивний образ, інтеграція, адаптація, професія.

Проблема соціалізації та інтеграції осіб з обмеженими фізичними можливостями є однією з головних завдань, яку ставлять перед собою різні освітні системи у світі. Становлення особистісного потенціалу відбувається через діяльність, яка, в подальшому, перетворюється в професійну сферу. Ядром адаптивного процесу особистості є праця як засіб соціальної захищеності й успіху в суспільному житті.

У корекційній педагогіці та психології питання соціально-трудової адаптації поставлено як одне із пріоритетних. Навчання в спеціальній школі та повернення до активного життя спрямовані на подолання труднощів у розвитку людей з порушеннями зору, надання їм оптимальних можливостей для розвитку і, як наслідок, включення в різні сфери життєдіяльності суспільства.

Метою цієї статті є психологічний аналіз процесу професійного становлення осіб із глибокими порушеннями зору, розробка рекомендацій, щодо психологічного супроводу таких людей.

У сучасній педагогічній і психологічній літературі проблеми професійного самовизначення школярів, готовності до професійного самовизначення приділяється досить багато уваги.

Різні аспекти самовизначення особистості в системі професійного самовизначення розглядалися в працях Б. Г. Анан'єва, Т. В. Снегіревої, І. Д. Чечець та ін.

На думку Л. І. Божович, вибір професії проходить певні етапи вікового розвитку, що полягає в переході від безпосереднього, імпульсивного ухвалення рішення до справжнього вибору, заснованого на врахуванні багатьох зовнішніх і внутрішніх обставин.

В. Н. Кіндрат визначає наступні показники готовності учнів до професійного самовизначення:

– психофізична готовність: сформованість навчальних і професійних інтересів і схильностей; сформованість соціально й професійно значимих мотивів вибору професії; сформованість професійної самосвідомості; адекватна самооцінка;

– моральна готовність: працьовитість, усвідомлення мети свого життя, розуміння особистісної значимості правильного вибору професії, наявність професійного ідеалу;

– практична готовність: професійно-графічна грамотність, знання наукових основ правильного вибору професії; наявність попереднього профнаміру; поінформованість про зміст і умови праці за обраною професією.

На думку О. М. Краснорядцевої, сприяння формуванню готовності людини до професійного самовизначення є одним із пріоритетних напрямів сучасної освіти, що можливо за умови урахування в першу чергу, психологічних закономірностей становлення різноманітного світу людини та її впливу на процес життєвого самовизначення.

Крім того, готовність необхідно розглядати як якість особистості, що визначає установки на професійну орієнтацію й вирішення завдань по самовизначенню, активний стан особистості, що сприяє цілеспрямованості, стійкості й ефективності подальшої діяльності [6].

Таким чином, готовність незрячих та слабкозорих школярів до одержання професійної освіти це складне психолого-медико-педагогічне утворення, що поєднує взаємозалежні психологічні й моральні якості особистості, соціально-ціннісні мотиви, способи поведінки і оволодіння знаннями, уміннями й навичками формування професійного наміру, сформульовані відповідно до можливостей освітнього процесу спеціальної (корекційної) загальноосвітньої школи для осіб з глибокими вадами зору, що забезпечують потребу і можливість одержання такими школярами професійної освіти.

На думку В. П. Єрмакова, соціально-трудова реабілітація незрячих та слабкозорих — система соціально-економічних, правових, виробничих, медичних, психолого-педагогічних заходів, що сприяють подоланню негативних наслідків сліпоты, включенню їх в активну суспільно корисну діяльність [2].

Аналізуючи наукові дослідження 2000–2005 років щодо проблем соціальної адаптації дозволяє виділити такі напрями досліджень:

- вивчення ціннісних орієнтації, життєвих планів, соціальних зв'язків;
- організація соціальної допомоги й реабілітації осіб із сенсорними порушеннями;
- забезпечення психолого-педагогічної допомоги випускникам спеціальних шкіл і ВНЗ на момент початку самостійного життя й трудової діяльності.

Зокрема, для Німеччини характерна так звана «дуальна» система поєднання навчання в професійній школі (теоретична частина навчання) із практичною частиною, яка здійснюється на підприємствах. Мета професійної школи полягає у забезпеченні учням вільного доступу до всіх видів професійної освіти. Підготовка відбувається за 120 спеціальностями. Крім того, існують навчально-професійні підприємства, загальні професійно-навчальні заклади з відділеннями для інвалідів, де готують фахівців з 30 спеціальностей.

Для американської моделі професійної освіти інвалідів характерна потужна правова підтримка, обов'язкова участь держави у фінансуванні різноманітних реабілітаційних програм, високий рівень надання соціальних послуг, розгалужена мережа освітніх установ [3].

Російський досвід можна представити наступним чином.

Санкт-петербурзькою науковою школою досліджуються психологічні особливості осіб, які втратили зір у зрілому віці, міжособистісні та соціальні відносини осіб з глибокими вадами зору; шляхи і методи корекції особистості в процесі вирішення проблем соціально-трудової реабілітації й працевлаштування незрячих і слабкозорих.

У науковій школі тифлопсихології й тифлопедагогіки Москви здійснюється розробка моделі корекційних принципів навчання дітей з вадами зору, обґрунтування розвитку системи спеціальних шкіл для незрячих та слабкозорих, вирішуються фундаментальні завдання інтеграції таких учнів у загальну школу, удосконалювання соціально-психологічної адаптації й реабілітації учнів з глибокими порушеннями зору у спеціальних школах.

На думку Г. Ю. Машкової, слабкозорі школярі, як правило, менш інформовані про різні професії, ніж їх однолітки з нормальним зором. Суттєво, щоб при цьому майбутня професійна діяльність приносила задоволення, усвідомлення власних можливостей і своєї значимості, не справляла б негативного впливу на стан здоров'я та відповідала функціональним можливостям зорового аналізатора.

Дослідження Е. М. Української показало, що учні спеціальних шкіл для незрячих та слабкозорих, здебільшого, самостійно визначають свою майбутню професію, і лише одиниці вказують на провідну роль у цьому вчителів або батьків. Визначальним мотивом професії більшість старшокласників з глибокими порушеннями зору вважає власний інтерес, потім — суспільна значимість професії, власні здібності, й лише наприкінці списку — зорові обмеження. Усе це свідчить про недостатню усвідомленість випускниками спеціальних шкіл для осіб з порушеннями зору щодо серйозності завдання, що постає перед ними.

У той же час, на думку низки авторів (Е. Д. Агеев, А. Г. Литвак, А. Ю. Суславичус, В. А. Феоктистова та ін.) не можна не відзначити ті труднощі, з якими стикаються випускники цих шкіл у своєму подальшому трудовому житті. Зокрема ними відзначені такі проблеми, як: складнощі міжособистісного спілкування, розрив між інтелектуальним розвитком і вмінням реалізувати свої потенційні можливості, проблеми «пробілів» у спеціальній школі при підготовці випускників до самостійного трудового й громадського життя.

У багаторічному дослідженні США, яке тривало з 2000–2010 рр. брали участь 1250 осіб з глибокими порушеннями зору. При цьому,

були проаналізовані: сукупність робіт, здійснюваних студентом протягом навчання, понаднормові заняття, університетська діяльність, освіта і тренування після закінчення середньої школи, працевлаштування, самостійність і незалежність існування, участь у житті громадськості. Результати означеного дослідження показали, що невелика кількість (29,9%) молодих осіб з вадами зору були працевлаштовані на момент опитування [7].

Отже, професійна підготовка старшокласників і студентів з глибокими вадами зору має серйозні складнощі в різних країнах, а особливої ваги набуває у нашій державі. Низький рівень працевлаштування незрячих показує, що зусилля і напрацювання, здійснені на сьогоднішній день, є недостатньо успішними.

Для підвищення якості підготовки до професійної діяльності осіб з глибокими порушеннями зору необхідно враховувати такі ключові компоненти освіти:

- високий рівень усвідомлення педагогами потенційних можливостей досягнення соціальної успішності молодими людьми з порушеннями зору;
- сформованість соціальних навичок, поінформованість у проведенні вільного часу, розвиток компенсаційних навичок молоді з вадами зору;
- адекватне відображення досягнень успішних незрячих;
- заохочування до самостійного виконання молоддю домашніх турбот, шкільної й суспільної роботи.

У процесі розвитку здібностей і можливостей студентів можна виділити три рівні втручання: інформаційний, освітній і сприяючий, що допомагають особам з порушеннями зору, в подальшому житті успішно працевлаштовуватися [7].

Провідну роль у формуванні готовності школярів та студентів до одержання професійної освіти відіграє ідея супроводу даного процесу, тобто забезпечення умов для прийняття суб'єктом розвитку оптимальних рішень у різних ситуаціях життєвого вибору.

Ідея комплексного супроводу розвитку дитини Л. М. Шипіциної ґрунтується на програмі індивідуального супроводу, спрямованого на всебічний розвиток здібностей та можливостей кож-

ного учня. У цьому випадку, на думку автора, ефективність освітнього процесу багато в чому залежить від рівня знань педагогом своїх вихованців, уміння здійснювати індивідуальний і диференційований підхід у їх навчанні.

Психологічна ж підтримка, як система соціально-психологічних засобів і методів, що сприяють соціально-професійному самовизначенню особистості в ході формування її здібностей, ціннісних орієнтації й самосвідомості, підвищенню її конкурентоспроможності на ринку праці й адаптованості до умов реалізації власної професійної кар'єри, здійснюється за такими напрямками (психологічна профілактика, консультування, психологічна корекція).

Кінцевим результатом процесу формування готовності молоді з глибокими порушеннями зору до одержання професійної освіти є інтеграція й адаптація до умов сучасного суспільства.

Нами було розроблено і проведено у 2009 р. у м. Запоріжжі психологічний тренінг, мета якого полягала у розвитку здатності до самостійного визначення життєвих цілей, самопроєкції в майбутнє, визначення сфери професійної діяльності осіб з порушеннями зору. Програма складалася з таких психогімнастичних вправ: «Вітання», «Концентрація уваги», «Естафетна паличка», «Кіно», «Досягнення мети», «Планування майбутнього», «Закінчи речення», «Двадцять бажань», «Ресурси», «Мої досягнення», «Моя професія», «Обговорення результатів». Проведений тренінг допоміг усвідомити молодим незрячим свої життєві цілі та майбутню професію.

Хотілося б відзначити, що після закінчення ВНЗ молодь із вадами зору зіштовхується з суттєвими проблемами щодо подальшого працевлаштування. Ми вважаємо за необхідне втілювати психологічні програми, що спрямовані на супровід таких людей. Зокрема, це має передбачати: висвітлення особливостей професій та необхідних особистісних якостей, вироблення навичок написання резюме, подання об'яви у ЗМІ, відпрацювання техніки телефонного дзвінка працедавцю, особливості поведінки і самопрезентації під час першої зустрічі, адекватні засоби зняття стресу у випадку відмови працедавця [4].

Для того, щоб особистість перетворила свою мрію у мету необхідним є відпрацювання наступних кроків:

1. Визначення критеріїв досягнення своєї мети.
2. Визначення засобів її досягнення.
3. Призначення конкретної дати досягнення мети.
4. Аналіз внутрішніх та зовнішніх труднощів.
5. Підбор символічної винагороди собі за досягнення.
6. Підготовка письмового договору з собою.
7. Вербалізація (щоденна) цього договору [5].

Профорієнтаційна робота у спеціальній (корекційній) школі для осіб із порушеннями зору має бути спрямована на виявлення можливостей незрячих та слабкозорих школярів в галузі продовження освіти й одержання інформації про перспективи реалізації їх професійних інтересів, а також позитивних прикладах оволодіння такими особами професійної освіти. В праці В. П. Гудоніса зібрано інформацію, щодо відомих незрячих людей, успішних у різноманітних галузях життєдіяльності [1].

Метою і пріоритетом Європейського співтовариства є створення образу особистості з обмеженими фізичними можливостями соціально активної та працюючої. Громадські акції, що присвячені проблемам таких людей, все частіше виходять за межі недержавних організацій. Якщо раніше соціальна комунікація, як аспект соціальної інтеграції цікавила здебільшого лише громадські організації, то, завдяки співробітництву з Європейськими фондами, сфера цієї діяльності розширюється. Причиною того, що багато років соціальне спілкування людей з обмеженими фізичними можливостями було неорганізованим, є низький рівень задоволення їх соціальних потреб. Це стосується й людей із глибокими порушеннями зору як окремої групи. У контексті планування соціальних змін, проблема забезпечення незрячих комп'ютерними технологіями виявляється теж важливою.

Ми поділяємо думку авторів, які визначили чотири основні бар'єри, що заважали відносинам між інвалідами й роботодавцями: стереотип сприйняття інваліда як людини, яка відрізняється від інших, неприйняття цієї несхожості, нестача знань про шляхи спілкування з інвалідами, сприйняття таких людей як неефективних співробітників, установка на те, що приймання на робо-

ту такого співробітника спричинить неминучі додаткові витрати й, нарешті, нестача знань про законодавчі акти в області зайнятості інвалідів [8]. Нами було організовано і проведено у період з 2008–2012 рр. заходи, спрямовані на створення у суспільстві позитивного образу незрячих осіб, а саме: обласний молодіжний форум людей з обмеженими фізичними можливостями; інтегровані концерти за участю незрячих і здорових виконавців, видання методичного посібника (і запис його в аудіо форматі для людей з глибокими порушеннями зору); розробка і розміщення на телеканалах і в мережі Інтернет соціальної реклами, у якій наочно демонструвалися професійні можливості осіб із глибокими порушеннями зору; участь у різноманітних телевізійних передачах. Важливого значення для створення позитивного образу мають безпосередні контакти з успішними незрячими у професійній діяльності.

Означена діяльність має за результат підвищення рівня поінформованості роботодавців щодо здібностей і можливостей таких людей, подолання соціальної стереотипізації й міфів про сліпоту, а також зменшення психологічних бар'єрів при налагодженні взаємодії у процесі працевлаштування.

Однак, варто підкреслити, що інтеграція молодих осіб з глибокими порушеннями зору в суспільство матиме позитивний результат за умови наукової розробки і практичної реалізації комплексу дій, що містить у собі заходи медичного, педагогічного, соціального психологічного супроводу слабкозорих і незрячих молодих осіб у процесі їх професійної самореалізації та інтеграції в суспільні відносини.

В статтє анализируется профессиональное становление молодёжи с нарушениями зрения в отечественной и зарубежной науке. Важным условием повышения эффективности профессиональной деятельности незрячих и слабовидящих лиц является психологическое сопровождение. Подчёркивается необходимость создания позитивного образа незрячей личности в социуме для успешного трудоустройства с помощью социальной рекламы и других мероприятий.

Ключевые слова: незрячие, слабовидящие, психологическое сопровождение, позитивный образ, адаптация, интеграция, профессия.

The article analyzes professional development of young people with visual impairments in domestic and foreign science. Training seniors and students with profound visual impairments has serious difficulties in different countries gaining special weight in Ukraine. Low employment of blind shows that the efforts and achievements made to date are not sufficiently successful. An important condition for enhancing the efficiency of professional activities of impaired and blind people is psychological support. We have designed and carried out a psychological training in 2009 in Zaporizhia, the purpose of which was to develop the ability of self-determining life goals, self-projection of the future, defining the scope of professional activities of people with visual impairments. The training helped the young blind realize their life goals and future profession. It emphasizes on creating a positive image of the blind individual in society for their successful employment through public service announcements, etc. Professional orientation in the special (correctional) schools for persons with visual impairments should be aimed at identifying opportunities for blind and impaired students in further education and obtaining information about the prospects of their professional interests, as well as at positive examples of such people getting professional education.

Direct contacts with successful blind in professional activities are essential for creating their positive image.

The mentioned activity is aimed at improving employers' awareness as to skills and capabilities of blind to overcome social stereotypes and myths about blindness and reduce psychological barriers in establishing cooperation in recruitment.

However, it should be emphasized that the integration of young people with serious visual impairments into society will have positive results in terms of scientific development and practical implementation of a range of actions that include measures of medical, educational, social and psychological support of impaired and blind young people in their professional self-realization and integration in public relations.

Keywords: blind, visually impaired, psychological support, positive image, integration, adaptation, profession.

Список літератури

1. *Гудонис В. П.* Основы и перспективы социальной адаптации лиц с нарушенным зрением: монография / Витаутас Гудонис. — М.: Московский психолого-социальный институт; Воронеж: НПО «МОДЭК», 1998. — 288 с.

2. *Ермаков В. П.* Профессиональная ориентация учащихся с нарушениями зрения: Медицина, психология, педагогика: пособие для учителя / В. П. Ермаков; под ред. В. И. Селиверстова. — М: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2002. — 176 с. (Коррекционная педагогика).

3. *Подчуфарова О. Б.* Формирование навыков социальной адаптации у позднослепших: на примере Тульской областной организации Всероссийского общества слепых: дис. ...канд. пед. наук: 13.00.03 / Подчуфарова Ольга Борисовна. — М., 2007. — 196 с.

4. Практичні питання працевлаштування та зайнятості осіб з інвалідністю / А. Г. Шевцов, О. О. Волошинський, М. М. Хміль, О. П. Рісний, за наук. ред. А.Г. Шевцова — Львів: 2009. — 140 с.

5. *Тюшев Ю. В.* Выбор профессии: тренинг для подростков / Юрий Вениаминович Тюшев. — СПб.: Питер, 2008. — 160 с.

6. *Упоров Д. В.* Организационно-педагогические условия формирования готовности слепых и слабовидящих школьников к получению профессионального образования: дис. ...канд. пед. наук: 13.00.01, 13.00.03 / Упоров Дмитрий Викторович. — Красноярск, 2005. — 228 с.

7. *Wolffe K.* Fertigkeiten für den Erfolg: Berufliche Bildung für Kinder und Jugendliche mit einer Sehschädigung / Karen Wolffe // Kongressbericht «Teilhabe gestalten» Verband der Blinden- und Sehbehindertenpädagogen und -pädagoginnen e.V. (Hrsg.). — Würzburg: Edition Bentheim, 2009. — P. 153–167.

8. *Żejmis M.* Social Campaigns for Visually Impaired People in Poland / Michał Żejmis // Good Practices in Rehabilitation of People with Disabilities Italy – Poland – Greece [Apostolos D., Czerwińska K., Kuczyńska-Kwapisz J.] — Warszawa: Academy of Special Education Press, 2007. — S. 180–194.